

Mihók Sándor ny. alezredes:

A PESTI HONVÉD MENHÁZ TÖRTÉNETE

DOI: 10.35926/HSZ.2020.2.13

ÖSSZEFOGLALÓ: 1872 őszén ünnepélyes keretek között adták át „a pesti Agghonvédek Menedékházát”. A Soroksári út 62. szám alatt – a közadakozásból nyolcvan fő elhelyezésére tervezett Honvéd Menházban – az 1848/49. évi szabadságharc rokkant vitézei töltötték csendes visszavonultságban hátralevő éveiket. A lakók egyenruhát viseltek, térítésmentes ellátást kaptak és némi napidíjban is részesültek. Az idős honvédek „kaszárnyai” viszonyokhoz hasonló napirend szerint éltek, az ébresztő és a takarodó közti idejüket ügyeletes tiszt felügyelte. Az intézményből való eltávozást és szabadságolást a Menház parancsnoka engedélyezte. Az utolsó lakó 1927-ben hunyt el, az épületet a második világháború során bombatalálat érte és megsemmisült.

KULCSSZAVAK: 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, 1867-es osztrák–magyar kiegyezős, Honvéd Menház

„Az 1848/49-iki rokkant honvédeknek hálás elismerésül a nemzet egyesei.”

A Honvéd Menház homlokzatának felirata¹

BEVEZETÉS

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején az Országos Honvédelmi Bizottmány különös gondot fordított a sebesültek, a hadirokkantak és az elesettek családjainak ellátására. „*Én a sérült vitézek iránti gondoskodást a legszentebb kötelességemnek ösmerem...*” – mondta Kossuth Lajos, akinek kezdeményezésére Debrecenben központi kórházat, Szatmárnémetiben hadastyánlaktanyát létesítettek. A munkaképes hadirokkantak állami alkalmazásba kerültek, a munkaképtelenek tisztességes ellátásban részesültek.

Kossuth egyik beszédében ígéretet tett arra, hogy a szabadságharc győzelme után földadományt is kapnak.² Kossuth távlati tervei közt szerepelt, hogy Pest-Budán a polgári szolgálatra vagy hivatalra alkalmatlan csonka katonák részére létrehoz egy olyan intézményt,

¹ Farkas Emőd: A Honvédmenház jubileuma. Vasárnapi Ujság, 49. évf. 31. (1902. 08. 03.), 502–503.

² Sztanó Zsuzsanna ny. őrnagy – Mihók Sándor ny. alezredes: Hadigondozás Magyarországon az első világháborút követően. Honvédségi Szemle, 142. évf. 2014/3., 133. https://honvedelem.hu/files/files/44000/hsz_3_beliv_oldalankent.pdf (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.); Az 1848. augusztus 23-án az Országgyűlés mindkét háza által elfogadott 1848. évi XXXIII. tc. – hadügyi törvény – 8. §-a, amelyet a király már nem szentesített, így rendelkezett: „Mindazon közvitézi és hadtiszi egyének illő jutalmazásáról, kik a hon szolgálatában az elenség előtt magukat kitüntették, vagy élelmük megszerzésére benuulás miatt tehetetlenné lettek, valamint az elhullottak családairól az álladalom gondoskodik.” Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. december 22-i elnöki kiáltványa „a szerencsétlenül jártaknak” holtig tartó ellátást, vagy 10 hold örökös földbirtokot, vagy 1000 forint végkielégítést ígért. Őriné Fodor Márta: Az 1848/49-es Baranya megyei honvédegylet 1867-től 1890-ig. In: Kajtár István (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből, 2–3. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1996, 195.

amely részükre „minden élelmi gondtól ment, becsületes ellátást” nyújt.³ A szabadságharc bukását követően azonban egyértelművé vált, hogy a háborús rokkantokról és azok hozzátartozóiról való állami gondoskodást a hatalom egyáltalán nem támogatja. Az 1867-es kiegyezésig – ismerve az osztrák egyeduralom rendszerét és kegyetlen megtorló intézkedéseit – gondolni sem lehetett egy számukra kedvező változásra. Az 1860-as évektől ország-szerte megalakult honvédegyetek célul tűzték ki, hogy az egykori honvédeknek kivívják az erkölcsi elismerést, illetve a rokkant katonáknak és az elesettek hozzátartozóinak az állami gondoskodást. Mivel a '67-es kormány a több ízben előterjesztett interpellációk ellenére sem tett lépést a szabadságharc alatt elfogadott törvényben foglaltak megvalósítására, 1869 augusztusában a Honvédegyetek Országos Gyűlésén Vidats János honvéd százados⁴ indítványozta, hogy építsen az ország közadakozásból az „1848–49-iki rokkant honvédek számára házat, melyben biztos lakást és ellátást nyerjenek”.⁵ Vidats a Menházban elsősorban tiszték számára kívánt „élethosszig” tartó ellátást biztosítani, mivel úgy látta, hogy a közhonvédek könnyebben találnak maguknak a lakóhelyükön pártfogót. Pest város tanácsának tagjaként bízott abban, hogy a város ingyen ad majd telket erre a hazafias és emberbaráti célra. Úgy gondolta, hogy az épület felépíthető „buzgó hazafiak” pénzbeli adományaiból, iparosok által ingyen felajánlott építőanyagból és munkavégzésből. Az indítványt a jelenlévők óriási lelkesedéssel, egyhangúlag elfogadták. Elkezdődött a gyűjtés, amely az egész magyar közéletet megmozgatta, és amelynek eredményeként valóra vált a Menház terveinek előkészítése és az intézmény felépítése.

A HÁZ TÖRTÉNETE A KÖZADAKOZÁSTÓL A MEGNYITÁSIG

A Menház felépítésére indult gyűjtés hamarosan országos méreteket öltött. Az adománygyűjtésben kiemelkedő szerepet játszott Damjanich Jánosné, az Aradon kivégzett vértanú honvéd tábornok özvegye. A szabadságharc eszméi iránt elkötelezett Jókai Mór az általa szerkesztett újságban, *A Honban* rendszeresen népszerűsítette a Menház ügyét. Vidats pártjának, a szélsőbaloldaliakból alakult Országos '48-as Pártnak a lapja, a *Magyar Újság* is gyakran foglalkozott a Menház ügyével.⁶ A korszak egyik ismert lírikusa, a Petőfi költészetével rokonszenvező Tóth Kálmán által szerkesztett és 1870-ben, az Athenaeum Kiadónál megjelent *Honvédmenház könyve* – amelyben '48-as veteránok emlékeztek a dicsőséges forradalomra – szintén elősegítette az ügy népszerűsítését. A torinói száműzetésben élő Kossuth Lajos – négy részletben – 1000 frankot utalt át a Menház felépítésére. A Nemzeti

³ Barta István: Kossuth Lajos rendeletei a betegápolásra, beteggondozásra. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2004. http://mek.oszk.hu/05100/05112/pdf/Barta_Kossuthrend_betegap.pdf (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

⁴ Vidats János (1826–1873) a pesti egyetemen jogbölcseleti tanulmányokat folytatott. 1848. március 15-én Jókai, Petőfi és Vasvári barátjaként kiállt a sajtószabadságért. Végigharcolta a szabadságharcot, amelynek bukása után elfogták és 1851-ben kötél általi halálra ítélték (az ítéletet kegyelemből többévi várfogságra változtatták át). Kiszabadulása után Abonyban gazdálkodott, de radikális nézetei miatt 1855-ben újra letartóztatták. 1861-től haláláig 48-as párti országgyűlési képviselőként vett részt a közéletben. Nagyvállalkozóként a gazdasági életben is tevékenyen részt vállalt. A Honvéd Menház alapításának egyik „szellemi atyja” és lelkes anyagi támogatója volt. Magyar életrajzi lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16241/16763.htm> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

⁵ B. Kalavszky Györgyi: Áll a ház – Szabadságharcos veteránok a kiegyezés után. Magyar Nemzet, 2004/62., 43.

⁶ Farkas Katalin: „Névtelen felistenek” viszontagságai. Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában. Hadtörténelmi Közlemények, 128. évf. 2015/2., 415–444. <http://www.militaria.hu/hadtorteneti-intezet-es-muzeum/hadtortenelmi-kozlemenyek-letoltes> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

Múzeumban elhelyezett „Adakozók Aranykönyve” tanúsítja a nemzet példátlan összefogását.⁷ A Menház javára adakozók többsége magánszemély volt, felajánlásainak összege általában néhány forinttól száz forintig terjedt, de az adakozók névsorában olvasható Lónay Anna szolgálólány neve is, a maga szerény 10 krajcáros felajánlásával.⁸ A nagylelkű adományozók sorában szép számmal találunk honvédegyleteket, takarékpénztárakat, vadász-társaságokat, olvasóköroket és településeket (pl. Debrecen) is.⁹ Említést érdemel az egyik legnagyobb adományozó, az egyszerű iparosokból álló Budapesti Szabósegédek Segélyző és Önképzőköre, amely egy „gózerőre” berendezett szabóműhely háromhavi jövedelmét ajánlotta fel a menházi alapba.¹⁰

Az adományozásból befolyó pénzt a Vidats vezetése alatt álló Ferenc- és Józsefvárosi Takarékpénztárban helyezték el. A Menház létrehozása az országos figyelem és támogatás ellenére az 1869-ben kibontakozó gazdasági válság hatására jóval lassabban haladt annál, ahogy azt Vidats tervezte. A pangás főként az adománygyűjtés egyik fő célcsoportját, az iparos- és kereskedőreteget érintette, amely érezhetően visszavetette az adakozási kedvüket is.

A kormányzat pedig – bár nyíltan nem lépett fel a Menház megvalósítása ellen – a színpalak mögött igyekezett zátonyra futtatni a tervet.¹¹ Ebben az időben ugyanis a hatalom erkölcsi és anyagi támogatását az alapítványi formában működő Országos Honvédegyező Egylet (OHE) élvezte, amely 1870. június 20-án Andrássy Gyula miniszterelnök személyes adományával jött létre.¹² Ezért nem meglepő, hogy Pest közgyűlésének kormánypárti többsége Vidats javaslata ellenére nem támogatta a telekadományozást.

Az adakozásból 1871 májusáig több mint 87 ezer forint gyűlt össze, így elkezdődhetett az egyszintes Menház épületének megvalósítása a külső Soroksári út mentén fekvő, közel háromholdas kert közepén.¹³ A Menház terveit nemzetközi híró építészünk, Lechner Ödön készítette, akinek ez volt az egyik első jelentős hazai megbízása. Az épületet „*hellenisztikus elemekkel vegyített olasz neoreneszánsz stílusban*” álmodta meg az építész. A Menház egyszerű, ugyanakkor újszerű megjelenésével – különösen a gondosan kidolgozott homlokzatrajzra és az első emelet vörös téglás burkolatára figyelemmel¹⁴ – méltán volt mondható mesterműnek. A homlokzaton olvasható volt a már idézett „*Az 1848/49-iki rokkant honvédeknek hálás elismerésül a nemzet egyesei*” felirat, amelynek az üzenete egyértelmű volt: a Menház magánadományokból épült, az állam támogatása nélkül. Fölötte az ország címere és két angyal között honvéd alakok, míg a húsz öl hosszú homlokzat két végén kőből faragott sisakos vitézek álltak őrt. Az elegáns emeletet az adományozó vármegyék aranyozott címere

⁷ B. Kalavszky: i. m.

⁸ Justyák Jánosné: Névnap – 125 éve kapta Ferencváros a IX. kerület elnevezést. Ferencváros, 1998. 12., 18.

⁹ Farkas Katalin (2015): i. m. 433.

¹⁰ Szakács Margit: Vidacs János politikai pályafutása 1867–1873. Folia Historica 2. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1973, 86. https://library.hungaricana.hu/hu/view/FoliaHistorica_02/?pg=80&layout=s (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

¹¹ A kormány és a Honvédegyetek Országos Gyűlésének kapcsolata nem volt jónak mondható. Amikor Kossuth egy Vidatsnak írt levélben felvetette, hogy Andrássytól is segítséget lehetne kérni a Menház megépítéséhez, Vidats válaszában a következőket írta a miniszterelnökről: „megölne egy kanál vízbe mindnyájunkat.” Farkas Katalin: Vidacs János tragédiája. A szélsőbaloldali politizálás szinterei és korlátai a kiegyezést követő években. Századok, 147. évf. 2013/5, 1308.

¹² Öriné: i. m. 205.

¹³ Farkas Emőd: i. m. 503.

¹⁴ Sisa József: Lechner, az alkotó géniusz. Iparművészeti Múzeum – MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2014. http://real.mtak.hu/19822/1/Sisa_Lechner_2014_u_172839.29462.pdf (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

díszítette. Az 1871. október 1-jén tartott ünnepségen az alapkö alá helyezték el a függetlenségi harc számos okmányát, több arany- és ezüstpénzt, valamint Kossuth-bankjegyeket. A kiegyezésig száműzetésben élő és hazatérése után a magyar királyi honvédség megszervezésében elvülhetetlen érdemeket szerzett Vetter Antal altábornagy érdemjele, Gáspár András tábornok országos honvédegyleti elnök arcképe, továbbá a még életben levő valamennyi '48-as honvéd névsora is az alapkö alá került.¹⁵

1. kép A Lechner Ödön tervei alapján 1871-ben épült Honvéd Menház 1921-ben
Forrás: Vasárnapi Ujság, 1921/4., 44.

Az ünnepség örömét azonban beárnyékolta, hogy a Menház már a kezdetektől fogva komoly pénzügyi gondokkal küzdött. Az adományokat az építkezés nagyrészt felemésztette, ezért az intézményt felügyelő honvédegyleti bizottság 1872 tavaszán ismét országos gyűjtést indított. (A gyűjtés eredményes volt, 1872 őszén az intézmény már 22 ezer forint tőkével rendelkezett.) Az 1872. október 6-án tartott megnyitón Vidats János – a tőle megszokott – szenvedélyes hangvételű beszédében kiemelte az agg honvédek nehéz helyzetét. „A halottaknak nem fáj semmi, hanem az élőknek nagyon fáj a nyomorúság...” szónoki fordulattal bevezetett előadását követően Vidats átnyújtotta az épület kulcsait Gáspár András tábornoknak.¹⁶

¹⁵ Farkas Emőd: i. m. 503.

¹⁶ Róbert Péter: Hadastyánok a Soroksári úton. Ferencváros, 2004. 03., 14.

A HÁZ TÖRTÉNETE A MEGNYITÁSTÓL AZ ÁLLAMI KEZELÉSBE VÉTELIG

A megnyitást követően mindössze négy rokkant honvédtiszttről tudott gondoskodni a 80 főre tervezett intézmény. Az első évben még további hat tiszt költözhetett be a Menházba, de ök saját költségükön tartották el magukat. Az intézmény tehát szinte üresen állt.

A súlyos anyagi helyzetet még tovább nehezítette, hogy a Menház pénztét (is) kezelő – és Vidats vezetése alatt álló – takarékpénztár a gazdasági válság következtében csödbe ment. A pénzügyi bukás remek alkalom volt a kormányhoz lojális buda-pesti honvédegyletnek, hogy leszámoljon Vidats Jánossal, és rajta keresztül a szélsőbaloldali irányítás alatt álló országos központi választmányt is teljesen hiteltelenné tegye. Első lépésük az volt, hogy nyilvánosan kérdőre vonták az országos központi választmányt a menházi alap csökkenésének okáról. Továbbá a buda-pesti választmány egyes – elfogulatlannak korántsem mondható – tagjai kétszer is látogatást tettek a Menházban, hogy személyesen vizsgálják meg az ottani körülményeket. A látogatásról készült jelentésük számos hiányosságot tárt fel. Megállapították, hogy „*az épület egy elhanyagolt telken áll, berendezése hiányos, illetve kényelmetlen, az élelmiszerellátás akadozik, az idős és rokkant lakókról mindössze egy kapus és a felesége gondoskodik, továbbá orvos sem jár hozzájuk*”. Gáspár András tábornok a pénzügyi jellegű vádakot (sikkasztás) a sajtóban megjelent nyilatkozatában visszautasította, a Menházban tapasztalható rossz körülményeket viszont elismerte, de azokat a rendelkezésre álló pénz szűkösségével magyarázta.

A Honvéd Menház megálmodója, Vidats János ezt követően lemondott a Menházat felügyelő bizottság vezetéséről. Kilátástalan pénzügyi helyzete, az őt ért kíméletlen politikai támadások – és felesége júniusban bekövetkezett halála – miatt teljesen összeroppant, és 1873. november 10-én öngyilkosságot követett el. Haláláról a korabeli sajtó így tudósított: „*...Mindenestre oly ember veszett el benne, aki jobb sorsot érdemelt volna, mint aminőt talált, s ő maga valóban szigorúbb ítéletet hajtott végre magán, mint aminőt a legigaztalanabb bíró, a legelkeseredettebb ellensége mondhatott volna fölötte.*”¹⁷ Az Országos Honvéd Egylet (OHE) november 16-án tartott gyűlésén a központi választmány jelentést tett a Menház pénzügyi helyzetéről, amelyben a könyvelést rendben találta. Az Egylet úgy határozott, hogy Vidats János örököseinek – akik között volt Kossuth Lajos keresztfia, Vidats Lajos is – „*a fölmentesítő oklevelet*” kiadja, amelyben elismeri, hogy a Menház megálmodója nem sikkasztotta el az agg honvédek pénzét.¹⁸ Vidats a magyar városi polgárság egyik olyan jeles képviselője volt, aki haláláig következetesen kitarzott a '48-as eszmék mellett, s a polgári szabadságjogok, illetve a polgári haladás ügyének védelmében küzdötté végig az életét. Felismerte, hogy az előrehaladáshoz a társadalom tagjainak tudatos és áldozatkész tevékenysége szükséges, és a maga részéről vállalta a cselekvő részvételt.¹⁹

Halálával a Menház elvesztette az egyik legnagyobb támogatóját. A súlyos pénzügyi helyzet miatt az OHE 1873 végén tartott országos gyűlése úgy határozott, hogy kezdeményezi a Menház összevonását az OHE-alapítvánnyal. Ez azonban nem valósult meg, mivel a kormányközeli alapítvány is állandó pénzügyi gondokkal küzdött, és ezért nem szándékozott átvenni a Menház kezelését.

¹⁷ Vidacs (!) János (1826–1873). Vasármapi Ujság, 20. évf. 46. (1873. 11. 16.), 550.

¹⁸ Szakács: i. m. 120.

¹⁹ Uo. 115.

A következő években sikerült a Menház gazdálkodását rendezni. Ez nagyrészt annak volt köszönhető, hogy a Vidats halálát követő sajtóhírek ismét a figyelem középpontjába helyezték az „Agg honvédek házáat”, és bemutatták annak kilátástalan anyagi helyzetét. A hírek nagy hatással voltak az emberekre, és ezt követően átmenetileg az adakozás is új lendületet kapott. Jókai Mór és Türr István például elvállalták egy-egy rokkant tiszt ellátásának teljes költségét, míg Fiume városa 2000 forintot adományozott az alapnak.²⁰ 1874-ben Koller Károly fényképész készített egy – a korszakban újdonságnak számító – színezett arcképet a száműzetésben élő Kossuth Lajosról, amelyet Calderoni István híres pesti optikai üzletének kirakatában mutattak be. Az „üvegfestésű kép” igen hamar népszerű lett, ezért a Menház bizottsága megkérte Kossuthot, hogy az arcképet ők is árusíthassák. Kossuth ezt a feltétellel engedte meg, hogy minden eladott példányból 1 forintot fizessenek be a menházalap javára.²¹ 1875-ben az új miniszterelnök, Tisza Kálmán személyes közbenjárására Ferenc József is hozzájárult 5000 forinttal a Menház kiadásaihoz. A főváros pedig ugyanebben az évben lemondott a Menház javára a Soroksári úti telek után neki járó 240 forint 80 rajcáros átírási díjról.²² Az adakozásnak és a gazdálkodás rendbetételének köszönhetően az 1870-es évek végén már 65 honvéd elhelyezését biztosította az intézmény.²³

Azonban a politikai csaták továbbra is megnehezítették a Menház működését. A budapesti honvédegyelet és az országos központi választmány ellentétei már túlmutattak az agg honvédek ügyén. A korabeli újságok rendszeresen beszámoltak a Menházban tartott botrányos „panaszvizsgáló” ülésekről. Előfordult, hogy az eseményre érkező „külsős” tagokat az öreg honvédek nem engedték be, sőt egyes agg vitézek még szitkokkal is illették őket. Arra is volt példa, hogy a lakók sajtónyilatkozatot tettek közzé, amelyben tiltakoztak a Menház vezetője (Krivácsy alezredes) ellen, aki véleményük szerint nem a panaszokat akarta kivizsgálni és orvosolni, hanem újabb tíz-husz honvédet szeretett volna kidobatni az intézményből.²⁴ A vádaskodások és a büntetőfeljelentések felemésztették a felek energiáit, az egyik oldalt kizárólag a Menház mindenáron történő megtartása, a másik felet pedig annak azonnali állami kezelésbe vétele mozgatta. Eközben a menházi alapba befolyt adományok kamatai „a tőkealap csekélysege és az egyesek áldozatkészségének szűk és bizonytalan volta” miatt lényegében már nem fedezték a kiadásokat. A Menház tetőzete egyre rosszabb állapotba került, sürgős – és költséges – javítása elkerülhetetlenné vált.²⁵

1881. november 1-jén az országos központi választmány – figyelemmel a Menház súlyos gazdasági helyzetére – elveit feladva végül úgy határozott, hogy „a Menház és annak alapjai országos gond és kezelés alá adassanak”.

Az állami kezelésbe vétel 1882. január 1-jével történt meg. Az állami átvételt rögzítő határozati javaslat szerint: „...*mig oly vagyontalan rokkant 1848–1849-dik évi honvédek léteznek, kik erre igényt tartanak, a honvédmenházba annyi láttassék el, amennyit a menház befogadni képes; midőn többé az ellátás ezen nemére szorult honvédek nem lesznek, a men-*

²⁰ Farkas Katalin (2015): i. m. 436.

²¹ Farkas Zsuzsa: „Halandó ember romlékony vonásai” – Kossuth-ábrázolások a 19. századból. *História*, 2002/9–10., 66.

²² Budapest főváros törvényhatósági bizottsága 1875. évi április hó 21-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve: A tanács és a Jogügyi Bizottmány előterjesztése a Honvédmenház telkének telekkönyvi átíratási illetéke tb. 146.

²³ Farkas Katalin (2015): i. m. 436.

²⁴ Pelyach István: Egy legenda nyomában. Vécsey Károly gróf kézcsojka az akasztófa árnyékában. *AETAS*, 28. évf. 2013/2., 110. http://epa.oszk.hu/00800/00861/00061/pdf/EPA00861_aetas_2013-02_107-129.pdf (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

²⁵ Képviselelőházi napló 1878. XII. kötet, 1880. 04. 24., 357.

*ház és annak alapjai, mint országos alapok, a jelenlegi magyar királyi honvédség ellátására lesznek fordítandók; ugyancsak ezek is fogván a menházba felvétetni azon időtől fogva, midőn az 1848–1849-dik évi honvédek nem lesznek oly számmal, hogy a menházi helyeket betöltsék.”*²⁶

A MENHÁZI FELVÉTEL RENDJE ÉS A MŰKÖDÉS ANYAGI FORRÁSAI

Az alapítói határozat szerint a Menházban a vak, a végtagjaikat vesztett, a teljesen legyengült és az idős honvédtisztek kaphattak élethosszig tartó elhelyezést és teljes ellátást. Az 1880-as évek elejétől azonban már közkatonákat is felvettek az intézménybe. A menházi helyek (100 fő) az állami kezelésbe vételt követően nagyjából egyenlő arányban oszlottak meg a tisztek és altisztek, valamint a közkatonák között. A rokkantság sem volt már kizárólagos feltétel, mert az életkorukból adódóan keresésképtelen, vagyontalan honvédek is felvételt nyerhettek, bár a rokkant vitézek mindvégig előnyt élveztek. A Menházat felügyelő – és havi rendszerességgel ülésező – bizottság döntött arról, hogy ki kerülhet az intézménybe. A bizottság elnökét és jegyzőjét, valamint négy tagját a Honvédelmi Minisztérium nevezte ki, további négy tagját pedig a honvédegyetek központi választmánya jelölte. A bizottság a jelentkezőket rangsorolta, és egy-egy hely megüresedése esetén, a soron következő kérelmezőnek engedélyezte a beköltözést. A helyhatóságok a vagyontalanság és keresésképtelenség igazolásával, valamint a kérelmek továbbításával és a kérelmezők kiértékelésével segítették a Menház zavartalan működését.²⁷ A sajtóban megjelenő cikkek, amelyek a Menház életét idillikus színben festették le, vonzóvá tették az intézményt az idősödő honvédek körében. Azonban az intézménybe jelentkezés valódi oka a nagyfokú rászorultság és a vagyontalanság volt. A Menház korabeli népszerűségére jó példa, hogy a rendkívüli bátorságáról és hősiességéről országszerte ismert Lebstüek Mária volt honvéd főhadnagy 1882-ben kérvényezte, hogy „a menházban a fehéreneműk kezelése rá bízassék...”²⁸

Az 1883-as év fordulópont volt a honvédegyeleti mozgalom történetében. A központi választmány elnöke ekkor Tisza László honvéd százados – a miniszterelnök testvére – lett, és ettől kezdve a honvédegyetek országos vezetése a kormány közvetlen befolyása alá került. A változás megkönnyítette a honvédegyeleti mozgalom és a Honvédelmi Minisztérium együttműködését a Menház működtetése során.²⁹ A Menház alapvagyonát az átadási és átvételi jegyzőkönyv szerint 25 463 forint 68 krajcár volt, ebből azonban a Közalapítványi Királyi Igazgatóság javaslata alapján 2600 forintot töröltek, mint behajthatatlan követelést.³⁰

Ez az összeg nem volt elegendő a Menház működtetésére. Ezért 1882-től kezdve a Honvédelmi Minisztérium költségvetésében minden évben elkülönítettek egy a működéshez szükséges mértékű forrást a Menház részére. Ez az összeg a század végéig évi 34 000–38 000 forint volt, ami a honvédségi intézetekre fordított egyre növekvő kiadásoknak kezdetben nagyjából 10, később már csak 4 százalékát tette ki. Ehhez képest csekély mértékűnek mondható az az évi néhány ezer forint, amely adományokból, vagy a magánvégrendeletek meghagyásai révén gyűlt össze.

²⁶ Képviselőházi irományok 1881. V. kötet, 1881–53. „Ministerelnök határozati javaslata, a honvédmenház és annak alapjai országos gond és kezelés alá vétele iránt.” 1881. 11. 25., 42.

²⁷ Farkas Katalin (2015): i. m. 438–439.

²⁸ Szakács: i. m. 89.

²⁹ Farkas Katalin (2015): i. m. 438.

³⁰ Állami zárszámadás, részletes jelentés az 1882. évről, „Honvédelmi tárcza”, 139.

A Menház kiadásait minden esetben a Minisztérium hagyta jóvá. Ennek legnagyobb részét élelmezésre költötték. Az élelmiszerek beszerzése és a ruházat biztosítása együttesen a költségeknek valamivel több, mint a felét adta ki. Nagyjából a kiadások harmadát tették ki a pénzbeli kifizetések, amelyet részben a személyzet, részben pedig a rokkant honvédek kaptak.³¹ Az idős lakók ugyanakkor a részükre megállapított pótdíjon („zsoldon”) kívül más állami segélyben, illetve „vagyonra vagy keresőképtelenségre tekintet nélküli” állami ellátásban nem részesülhettek. 1895-ben rendezték a '48-as honvédek nyugdíját,³² azonban, ha ezt követően a Menházba nyugdíjban részesülő igényjogosult nyert felvételt, akkor az elhelyezés napjától nyugdíj helyett csak az állománykategóriájának megfelelő pótdíjra volt jogosult.

HÉTKÖZNAPOK A MENHÁZBAN

A Menházban a törzstiszteknek külön szobájuk volt, a tisztek kettesével, az altisztek és a legénységi állományúak négyesével laktak.³³ A szobák megfelelő bútorzattal és ágyneművel voltak felszerelve. Az agg honvédek fehérműit, téli és nyári ruházatát, továbbá a lábbeliket is a Menház biztosította.³⁴ A ruházat tisztítására külön vízvezetékre kötött „mosóház” állt a lakók rendelkezésére, ami eléggé ritka volt a korabeli Budapesten.³⁵ Később a ruházat mosatását is a Menház intézte.

A tiszti szobák az emeleten voltak, az altisztek és a közkatonák a földszinten laktak, az ebédlőt és a kiszolgálóhelyiségeket pedig az alagsorban alakították ki. A lakók élelmezését kezdetben önellátó rendszerben oldották meg. A telken, amelyen az épület állt, negyedholdas veteményeskertet alakítottak ki és sertéseket tartottak. Az államosítást követően a sertéseket eladták, a veteményeskertet pedig bérbe adták. A bérlő vállalta, hogy a terményeket piaci áron – elsősorban – a Menháznak adja el, és kötelessége volt az épület előtt húzódó díszkert ápolása is. A húst ettől kezdve a vágóhídról, a péksüteményeket pedig a közeli péküzemből rendelték.³⁶ Nem volt külön tiszti konyha, a francia „égalité” szellemében, mindannyian ugyanazt ették.³⁷

A Menházban elhelyezett volt honvédekről a szakácsból, a konyhaszemélyzetből, a mosónőből és a háziszolgából álló személyzet gondoskodott. Az étkezések – és az unalmas hétköznapiak – egyhangúságát azonban ellensúlyozta, hogy a Menház lakói szinte állandó díszvendégei voltak a ferencvárosi, józsefvárosi lakodaloknak, keresztelőknek és disznótoroknak. A körvadászatok résztvevői jókivánságaik mellé vadhúst is csomagoltak, a vidéki birtokosok pedig időnként bort küldtek az agg vitézeknek.³⁸

³¹ Farkas Katalin (2015): i. m. 438.

³² A m. kir. miniszterelnöknek 1895. évi július hó 9-én 2.185 M. E. szám alatt kelt rendelete: „Az 1848/49-iki volt honvédeknek, valamint azok özvegyeinek nyugdíjazása, évnegyedenkénti állandó segélyben részesítése és a temetési járulékok engedélyezése iránti folyamodványok felszerelése és azok elbírálása körül követendő elvekről és eljárásról.”

³³ Róbert: i. m. 14.

³⁴ Képviselőházi irományok 1896. XXVI. kötet. „A m. kir. honvédelmi és belügyminisztereknek együttes jelentése a honvédménház 1898. évi számadásáról, valamint a honvédménház 1898. évi működéséről és állapotáról.” 92.

³⁵ Róbert Péter: i. m. 14.

³⁶ Farkas Katalin (2015): i. m. 440.

³⁷ Róbert: i. m. 14.

³⁸ Ablonczy Bálint: Daliás idők. Heti Válasz, 2007. 03. 15. <http://heti-valasz.hu/kultura/dalias-idok-15694> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

1897-ben még csak egy menházi tag ápolta társait, külön juttatásért, 1900-ban viszont a Minisztérium engedélyezte egy ápolási feladatot ellátó házaspár alkalmazását. 1907-től kirendelt főorvos tartózkodott állandó jelleggel az intézményben, akinek munkáját 1912-ben már húsz betegápoló segítette.³⁹ A súlyos betegeket a M. Kir. Honvédkórházban kezelték, elhalálozásuk esetén illő eltemetésükről a Menház gondoskodott.⁴⁰ A bozontos, ősz Kosuth-szakállat növesztett öregurak az egykori dicső '48-as sereg zsinóros, barna atillás, kék nadrágos egyenruhájában jártak, ünnepi alkalmakkor mellükön büszkén csillogtak a harcokban szerzett kitüntetések.⁴¹

Az agg honvédek szigorú „kaszárniai” házirend szerint éltek, azonban fegyvert nem viselhettek. A szolgálatra alkalmas idős tisztek közül vezényelt ügyeletes minden reggel „parancskiadást” tartott. A lakókat csengettyűszóval figyelmeztették erre a fontos eseményre, mivel a megjelenés minden honvédnek kötelező volt.⁴² Valamennyi szobának volt kijelölt parancsnoka, akit „szobaatyá” néven szólítottak és a lakók kötelező napi beosztás szerint takarítottak. Az agg honvédek ruházatát és ágycímőjét naponta ellenőrizték. Télen este nyolckor, nyáron kilenc órákor volt takarodó. Aki el akarta hagyni a házat, annak „szabadságolást” kellett kérnie a Menház parancsnokától.⁴³ Néhány idős honvéd – külön parancsnoki engedéllyel – múzeumi, képtári teremorként dolgozott, „megjelenésével” is emelve a kiállítás ünnepélyességét.

Az agg honvédek szabadidejükben a kényelmes padokon sütkérezve, hosszú szárú cipőből pőfélékkel – magukba merülve, vagy egymással beszélgetve – naphosszat üldögéltek a Menház kertjében vagy az árnyas lugas alatt.⁴⁴ A dohányzás iránti szenvedélyüket ismerve „lelkes honleányok” egész éven át kartondobozokba gyűjtötték a férfiember által elnyomott szivarvégeket, amelyeket aztán húsvét és karácsony előtt megbecsülésük jeleként elküldtek a Menházba. Az értékes dohányból így került a pipákba „füstölőnivaló”. Ennek az adománynak különösen a közvitéztek örültek, mivel szerény napi „zsoldjukból” ezt nem engedhették meg maguknak.⁴⁵

A nyughatatlanabb természetű veteránok – míg erejük engedte – a környékbeli borozókban italoztak és hőstetteikkel traktálták a cimborákat. Olykor összeszólalkoztak a civil lakosokkal és az is előfordult, hogy rendőrt kellett hívni a felek szétválasztására.⁴⁶ Ezért nem meglepő, hogy a Menházat felügyelő bizottság – a felvételi kérelmek mellett – sokszor foglalkozott a lakók által elkövetett kihágásokkal is, amelyek közül a leggyakoribb az ittasság és a „gorombaság” volt.⁴⁷ Az intézmény szabályzata ekként rendelkezett a gorombaságról: „*lovagias kötelessége minden honvédnek, hogy bajtársának családtagjait tiszteletben tartsa és sem azokat, sem pedig a főzés vagy mosás miatt a menházban alkalmazottakat ne sér-*

³⁹ Farkas Katalin (2015): i. m. 440.

⁴⁰ Képviselőházi irományok 1896. XXVI. kötet. I. m. 93.

⁴¹ Kruppa Géza: Suttogó csövek. Magyar Élet, LIII. évf. 2011/26. 2011. 07. 07., 8.

⁴² Farkas Emőd: i. m. 503.

⁴³ Róbert: i. m. 14.

⁴⁴ Forrás: Müllner János: A Honvéd Menház előtt (1905). Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, képjegyzékszám: PAZ021315. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

⁴⁵ Ablonczy: i. m.

⁴⁶ Kruppa: i. m. 8.

⁴⁷ Farkas Katalin (2015): i. m. 439.

tegesse.”⁴⁸ Az esetek többségében szobafogsággal (!) büntették a szabályok megsértőit, de súlyosabb vétség esetén kizárásra is sor került.⁴⁹

A Menház lakóiról nemcsak a korabeli sajtó, hanem jeles íróink is megemlékeztek. Krúdy Gyula – akinek apai nagyapja honvéd századosként harcolt a szabadságharc idején és a századelőn a Menház parancsnoka is volt – szívesen és nagy szeretettel dolgozta fel az agg honvédek életét, töretlen hazaszeretetét és a ’48-as eszmékhez való hűségüket. Egyik írásában⁵⁰ bemutatta, hogy az öreg vitézek még a jó minőségű és ingyenes állami dohányellátmány ígérete ellenére sem koszorúzták meg a budai Várban felállított Hentzi-szobrot, pedig szenvedélyük volt a pipázás.⁵¹ A Menház idős lakói a jeles nemzeti ünnepeken mindig részt vettek, és Krúdy szavaival élve, a főváros szerető érdeklődése közepette vették magukra piros zsinóros kávébarna atillájukat, és nyomták fejükbe kék katonasapkájukat.⁵² Kossuth Lajos 1894. április 1-jei temetésén fontos és megtisztelő feladatot kaptak a Menház öreg lakói. A koporsót a lovas rendőrök mögött az agg vitézek kísérték – nyolcvanhat esztendőös parancsnokuk – Cserey Ignác ezredes vezetésével, mivel a hivatásos katonáknak szigorúan megtiltották a részvételt.⁵³

Az 1890-es években sokat rontott a Menházi állapotokon az egyre növekvő zsúfoltság. Ekkoriban már száz körül mozgott a lakók száma, miközben több százan vártak – esetenként évekig – a beköltözésre. 1898-ban a képviselőházban is napirendre került a Menház ügye. Az ellenzék egy újabb Menház létesítését követelte, a kormány azonban csak a meglévő bővítését határozta el.⁵⁴ A döntést nem érzelmi, hanem gazdasági alapon hozták meg, mivel a pénzügyminiszter által előterjesztett „legolcsóbb módszer” szerint a Menház bővítése 40 ezer forintba került, a tervezett vidéki otthon felállítása pedig ennél jóval több anyagi forrást igényelt volna.⁵⁵ A sajtó azonban ezt követően is foglalkozott a Menházzal, az intézmény „áttelepítésével”. Az érvek között szerepelt, hogy az 1873-ban a „pusztaságon” épült házat már körbevették az ipari üzemek, így a Menház lakóinak „elfogyott a levegőjük”. Ez teljes mértékben megfelelt a valóságnak, mivel a századforduló egyre iparosodó Ferencvárosa a Soroksári út felé terjeszkedett. A Menház közelében öt nagy gőzmalom, három vágóhid, két szalámigyár és számos vegyiüzem épült. Az öreg honvédek pihenését az egyre nagyobb forgalmat lebonyolító Duna-parti teherpályaudvar is zavarta.⁵⁶

⁴⁸ Ablonczy: i. m.

⁴⁹ Farkas Katalin (2015): i. m. 439.

⁵⁰ Krúdy Gyula: A XIX. század vizitkártyái – Portrék. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1986. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/a-xix-szazad-vizitkartyai-portrek-13150/> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

⁵¹ A történet hátterében az állt, hogy a budai honvédszobor 1892. október 6-ára tervezett leleplezési ünnepségén a Menház lakói és a honvédegyletek nem képviseltették magukat, mivel az uralkodó iránt lojális országos választmányi szervezők a kiadott programtól eltérően az 1849. május 21-én Budavár bevételenél elesett Hentzi tábornok szobrát is meg kívánták koszorúzni. Öriné: i. m. 200.

⁵² Krúdy Gyula: i. m. Az utolsó 48-as honvéd. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/a-xix-szazad-vizitkartyai-portrek-13150/az-utolso-48-as-honved-13468/> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

⁵³ Katona Tamás: Kossuth temetése. História, 1989/3., 10. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/89-03/ch10.html#id503203> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

⁵⁴ Farkas Katalin (2015): i. m. 439.

⁵⁵ Képviselőházi napló 1896. XXIII. kötet, 1899. 07. 01., 234.

⁵⁶ Ferencváros évszázadai. A Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény állandó kiállítása, 4. http://fmkportal.hu/index.php?name=helytortenet_i_kiallitas_allando (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

1900-ban elkészült a Menház ötven főre tervezett, díszes melléképülete, így az átépítés következtében a menházi férőhelyek száma 150-re nőtt.⁵⁷ Ekkorra azonban az öreg honvédek már fizikailag teljesen képtelenné váltak a házirend által megszabott, főleg „tiszogatási” munkák elvégzésére. Ezért a Menház valamennyi lakoszobáját és folyosóját teljesen felújították, és a hosszú használat következtében elavult és megrongálódott bútortárat, ágyakat és lámpákat újjakkal pótolták, a fehér- és ágyneműket pedig kicserélték. A Menházban elhelyezett tiszteket jobb minőségű és kényelmesebb bútorokkal látták el, míg a legénységi állomány ágyneműje – az agg harcosok magas korára és törődött állapotára való tekintettel – „lőszőr derékaljjal és lőszőr fejbánkosokkal” lett kiegészítve. Az étkezési pénz a bőségesebb és változatosabb táplálkozás és a könnyebben emészthető ételek gyakoribb kiszolgálása céljából 64 fillérről 1 koronára emelték fel. Ebből az összegből készült a napi menü, amely reggeliből, ebédből és vacsorából állt. Rendkívüli alkalmakkor, nagy ünnepeken és ezek előtt „a szokásos és családias összetartozásra” emlékeztető ételeket és italokat szolgálták fel.

Mivel az idő előrehaladtával folyamatosan nőtt a Menház lakóinak átlagos életkora, ezért egyre nagyobb hangsúly helyeződött az egészségügyi ellátás biztosítására. Az 1911-ben elfogadott új szervezeti szabályzat a Menházat már nem „kaszárnyai jellegű”, hanem „kórházi jelleggel bíró ellátási intézetnek” nevezte, és a parancsnok ekkortól kezdve a Magyar Királyi Honvédség egy törzssorvosa lett. Az 1910-es években a Menházban lakók létszáma az elhalálozások miatt gyors csökkenésnek indult, ami nem meglepő, hiszen ekkor már a szabadságharc legfiatalabb honvédei is betöltötték a 80. életévüket. 1911-ben még 140-en éltek az intézményben, 1919-ben már csak 15-en. 1920-ban egy honvédelmi miniszteri rendelet lehetővé tette, hogy az üresen maradt helyeket az első világháborúban rokkanttá vált, rászoruló katonákkal töltsék fel. 1925-ben a Menházat „Magyar királyi rokkant házzá” szervezték át, az 1848–49-es „agghonvédek” jogainak sértetlenül hagyásával.⁵⁸ A Menház utolsó 1848–49-es lakója, Lebó István közhonvéd két évvel később hunyt el. Az 1927. november 5-én a Kerepesi úti temetőben – katonai tiszteletadással – tartott temetésén a Felsőház képviselőjében báró Wlassics Gyula helyezte el koszorút a síron és a búcsúztatásról a Felsőház ülésén is megemlékeztek.⁵⁹ Az épületet – amely megnyitásától 1901 decemberéig 750 agg honvédnek⁶⁰ nyújtott otthont – a második világháború idején bombatalálat érte, és teljesen megsemmisült.⁶¹

ÖSSZEZGÉS

A szabadságharc leverésétől a századfordulóig a szabadságharc rokkant katonáiról, az elesettek özvegyeiről és árváiról az állam intézményes formában – a csekély összegű segélyezést leszámítva – lényegében nem gondoskodott.

Az uralkodóra tekintettel a kormány nem tervezte, hogy megvalósítja Kossuth elképzeléseit és megépíti „a csonka katonák” elhelyezését szolgáló rokkant házat. A Menház ügyében lényegében „egymásnak feszült” a két volt ’48-as halálraítélt: Andrassy Gyula miniszterelnök és a kiegyezést elutasító,⁶² a császári börtönököt többször is megjárt Vidats János.

⁵⁷ Farkas Katalin (2015): i. m. 439.

⁵⁸ Farkas Katalin (2015): i. m. 440.

⁵⁹ Felsőházi napló, 1927. II. kötet 1927. 11. 25. – 1928. 06. 28. (34. ülés), 41.

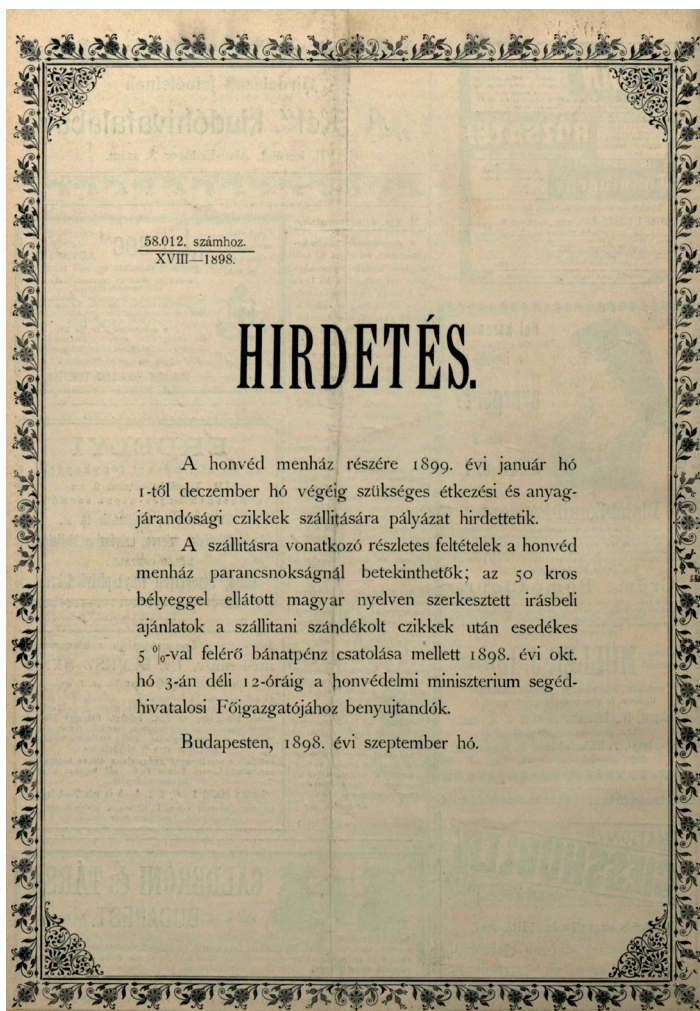
⁶⁰ B. Kalavszky: i. m.

⁶¹ Farkas Katalin (2015): i. m. 440.

⁶² Amikor Ferenc Józsefet 1867. június 8-án megkoronázták, a „48-asok” egyik vezéralakja, Madarász József, és közeli barátai – köztük Vidats János is – tiltakozásként Cinkotán, egy csárdában húzták meg magukat, ezzel is

A Menház ügye Vidats halálával háttérbe szorult, ami az adakozásból befolyó menházi jövedelmek csekély összegében és az adakozási kedv lanygulásában mutatkozott meg. *Az állami kezelésbe vétel elkerülhetetlen volt; a '48-as eszmék feltétlen híveinek el kellett fogadniuk, hogy csak magánadományokból nem lehet fenntartani a Menházat.*

A mindenkori magyar kormányzat az állami kezelésbe vételtől egészen az utolsó honvéd haláláig betartotta, amit 1881 novemberében ígért. A Menház népszerű volt az idős honvédek körében, a menházi felvételtől még a megyei lapok is tudósítottak.

2. kép A Honvéd Menház újsághirdetése

Forrás: *A Hét*, 9. évf. 1898/37. *Szegedi Tudománygyűjtemény Miscellanea Digitális Mindenés Gyűjtemény*, http://misc.bibl.u-szeged.hu/18953/1/a_het_1898_037.pdf (Letöltés időpontja: 2018. 01. 25.)

kifejezve, hogy teljesen elutasítják a kiegyezést. Fodor Pál – Katona Csaba: A kiegyezés. Szerkesztői bevezető. *Magyar Tudomány*, 178. évf. 2017/12., 1524. <http://www.matud.iif.hu/MaTud-2017-12.pdf> (Letöltés időpontja: 2018. 01. 25.)

Természetesen a Menház alapításakor élő több ezer főre tehető rokkant és nehéz anyagi körülmények között élő idős honvéd elhelyezését nem oldotta, és később sem oldhatta meg az intézmény a 100, illetve később 150 főre felemelt férőhelyével. A Menház lakói a '48-as szabadságharc tanúiként a nemzeti ünnepeken és nemzetünk nagyjai temetésein – Kossuth Lajos búcsúztatásán, valamint a szabadságharc legjobb hadvezérére, Görgei Artúr temetésén is – remegő kézzel tisztelegtek.⁶³

Még a történelmi Magyarország szétesésének óráiban is írt a sajtó az öreg honvédekről. A *Magyar Hírlap* 1918 decemberében a legidősebb „forradalmárokról” emlékezett meg egy – aktuálpolitikát sem nélkülöző – helyszíni riportjában.⁶⁴ A Nagy Háborút követően azonban már egyre kevesebb figyelem övezte a '48-as honvédeket. A több ezer hadirokkant, hadiözvegy és hadiárva ügye fontosabb volt a hatalmon lévő kormányoknak, mint „a rendezett körülmények között élő” katonalegendáké. Az utolsó '48-as honvéd halálával végérvényesen lezárult a magyar hadigondozás történetének egy fejezete, amelynek talán az egyik legfontosabb intézménye „a pesti Agghonvédek Menedékháza”, a Honvéd Menház volt.

A Menház emléke azonban nem merült feledésbe. A rendszerváltást követően az első szabadon választott magyar kormány ezt a példát követte, amikor 1993-ban a mátyásföldi volt szovjet laktanyából kialakította a Bajtársak Otthonát.^{65, 66, 67}

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ablonczy Bálint: *Dalias idők*. Heti Válasz, 2007. 03. 15. <http://heti-valasz.hu/kultura/dalias-idok-15694>
A Hét, 9. évf. 1898/37. Szegedi Tudományegyetem Miscellanea Digitális Mindenés Gyűjtemény, http://misc.bibl.u-szeged.hu/18953/1/a_het_1898_037.pdf

Állami zárszámadás, részletes jelentés az 1882. évre, „Honvédelmi tárca”.

A m. kir. miniszterelnöknek 1895. évi július hó 9-én 2.185 M. E. szám alatt kelt rendelete: „Az 1848/49-iki volt honvédeknek, valamint azok özvegyeinek nyugdíjazása, évnegyedenkénti állandó segélyben részesítése és a temetési járulékok engedélyezése iránti folyamodványok felszerelése és azok elbírálása körül követendő elvekről és eljárásról.”

A Szabadságharcosokért Közalapítvány alapító okirata a módosításokkal egységes szerkezetben, 1–7. <http://www.szabadsagharcosokert.hu/szabalyzatok>

B. Kalavszky Györgyi: *Áll a ház – Szabadságharcos veteránok a kiegyezés után*. Magyar Nemzet, 2004. 03. 13.

⁶³ Hermann Róbert: Görgei Artúr (1818–1916). Magyar Tudomány, 177. évf. 2016/7., 828. <http://www.matud.iif.hu/2016-07.pdf> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

⁶⁴ Ablonczy: i. m.

⁶⁵ Ablonczy: i. m.

⁶⁶ A kormány képviselőjében a belügyminiszter 1993. július 16-án adta át az 500 millió forintból felújított mátyásföldi Bajtársak Otthonát, amelynek egyik épületében 98 lakást alakítottak ki. Egy másik épületben 107, önmagát ellátni képtelen 1956-os forradalmárt helyeztek el, a harmadik épületben pedig irodákat alakítottak ki. A szociális célra létrehozott épületekben társalgó, konyha és étkező, valamint orvosi rendelő is biztosította a lakók kényelmét és ellátását. Ferenci Zoltán: Bajtársi otthon Mátyásföldön. Helyi Hírek, 5. évf. 1993/7., 3.

⁶⁷ A Bajtársak Otthonának fenntartója a Szabadságharcosokért Alapítvány, illetve jogutódja, a Szabadságharcosokért Közalapítvány. A Szabadságharcosokért Közalapítvány alapító okirata a módosításokkal egységes szerkezetben. <http://www.szabadsagharcosokert.hu/szabalyzatok> (Letöltés időpontja: 2018. 04. 25.)

- Barta István: *Kossuth Lajos rendeletei a betegápolásra, beteggondozásra. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc egészségügye és honvéddorvosai*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2004. http://mek.oszk.hu/05100/05112/pdf/Barta_Kossuthrend_betegap.pdf
- Budapest főváros törvényhatósági bizottsága 1875. évi április hó 21-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve: „A tanács és a Jogügyi Bizottmány előterjesztése a Honvédmeház telkének telekkönyvi átiratási illetéke tb.”
- Farkas Emőd: *A Honvédmeház jubileuma*. Vasárnapi Ujság, 49. évf. 31. 1902. 08. 03.
- Farkas Katalin: „Névtelen félistenek” vizontagságai. *Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában*. Hadtörténelmi Közlemények, 128. évf. 2015/2. <http://www.militaria.hu/hadtorteneti-intezet-es-muzeum/hadtortenelmi-kozlemenyek-letoltes>
- Farkas Katalin: *Vidats János tragédiája. A szélsőbaloldali politizálás szinterei és korlátai a kiegyezést követő években*. Századok, 147. évf. 2013/5.
- Farkas Zsuzsa: „Halandó ember romlékony vonásai” – *Kossuth-ábrázolások a 19. századból*. História, 2002/9–10.
- Felsőházi napló, 1927. II. 1927. 11. 25. – 1928. 06. 28. (34. ülés.)
- Ferenczi Zoltán: *Bajtársi otthon Mátyásföldön*. Helyi Hírek, 5. évf. 1993/7.
- Ferencváros évszázadai. A Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény állandó kiállítása. http://fmkportal.hu/index.php?name=helytorteneti_kiallitas_allando
- Fodor Pál – Katona Csaba: *A kiegyezés. Szerkesztői bevezető*. Magyar Tudomány, 178. évf. 2017/12. <http://www.matud.iif.hu/MaTud-2017-12.pdf>
- Hermann Róbert: *Görgei Artúr (1818–1916)*. Magyar Tudomány, 177. évf. 2016/7. <http://www.matud.iif.hu/2016-07.pdf>
- Justyák Jánosné: *Névnep – 125 éve kapta Ferencváros a IX. kerület elnevezést*. Ferencváros, 1998. 12.
- Katona Tamás: *Kossuth temetése*. História, 1989/3. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/89-03/ch10.html#id503203>
- Képviselőházi irományok 1881. V. kötet. „Ministerelnök határozati javaslata, a honvédmeház és annak alapjai országos gond és kezelés alá vétele iránt.”
- Képviselőházi irományok 1896. XXVI. kötet. „A m. kir. honvédelmi és belügyministereknek együttes jelentése a honvédmeház 1898. évi számadásáról, valamint a honvédmeház 1898. évi működéséről és állapotáról.”
- Képviselőházi irományok 1906. XXVIII. kötet. „A m. kir. honvédelmi és belügyministereknek együttes jelentése a honvédmeház 1907. évi állapotáról, működéséről és számadásairól.”
- Képviselőházi napló 1878. XII. kötet, 1880. 04. 24.
- Képviselőházi napló 1896. XXIII. kötet, 1899. 07. 01.
- Krúdy Gyula: *A XIX. század vizitkártyái – Portrék*. Szépirodalmi, Budapest, 1986. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/a-xix-szazad-vizitkartyai-portrek-13150/>
- Kruppa Géza: *Suttogó csövek*. Magyar Élet, LIII. évf. 2011/26. 2011. 07. 07. <http://docplayer.hu/6295312-Az-ausztraliai-magyar-sag-egyetlen-hetilapja-the-only-hungarian-weekly-in-australia.html> 8–9.
- Magyar életrajzi lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16241/16763.htm>
- Müllner János: *A Honvéd Menház előtt (1905)*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, képjegyzékszám: PAZ021315. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/>
- Óriné Fodor Márta: *Az 1848/49-es Baranya megyei honvédegylet 1867-től 1890-ig*. In: Kajtár István (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből, 2–3*. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1996.

- Pelyach István: *Egy legenda nyomában. Vécsey Károly gróf kézcsókja az akasztófa árnyékában*. AETAS, 28. évf. 2013/2. http://epa.oszk.hu/00800/00861/00061/pdf/EPA00861_aetas_2013-02_107-129.pdf
- Róbert Péter: *Hadastyánok a Soroksári úton*. Ferencváros, 2004. 03., 14.
- Sisa József: *Lechner, az alkotó géniusz*. Iparművészeti Múzeum – MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2014.
- Szakács Margit: *Vidacs János politikai pályafutása 1867–1873*. Folia Historica 2. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1973. https://library.hungaricana.hu/hu/view/FoliaHistorica_02/?pg=80&layout=s
- Sztanó Zsuzsanna – Mihók Sándor: *Hadigondozás Magyarországon az első világháborút követően*. Honvédségi Szemle, 142. évf. 2014/3. https://honvedelem.hu/files/files/44000/hsz_3_beliv_oldalankent.pdf
- Vidacs János (1826–1873). Vasárnapi Ujság, 20. évf. 46. 1873. 11. 16.